

## Het dorp in Vlaanderen – een analyse

Vlaanderen bestaat uit een aantal grote tot middelgrote steden, heel wat kleine steden, en daartussen tal van rurale nederzettingen, gaande van voorstedelijke dorpen over landelijke dorpen tot piepkleine gehuchten.

Elk Vlaams dorp heeft een uniek karakter door de ruimtelijke structuur (diverse gebouwen in een kern die vaak omringd wordt door open ruimte), de sociale samenstelling (gemeenschap van mensen met gedeelde sociaal-culturele tradities) en de economische voorzieningen. De regio of streek bepaalt mee het karakter van het dorp. Dorpelingen ontmoeten elkaar in het lokale verenigingsleven, op evenementen en in gebouwen met een publiek karakter (bv. een dorps huis), wat het samenhorigheidsgevoel en de dorpsidentiteit versterkt. De specifieke eigenheid zorgt voor verbondenheid van de bewoners met hun omgeving.

Het aantal inwoners per dorp kan sterk variëren. Behoudens uitzonderingen leven er 250 tot 7500 mensen in de dorpskern. Dorpen bevinden zich veelal, maar niet enkel op het platteland. Een dorp is geen bestuurlijke entiteit maar een kleine samenleving.

**Dorpen zien zich vandaag geconfronteerd met verschillende maatschappelijke noden en uitdagingen zoals: verkeerstoename, wegvallende detailhandel of ontwikkeling nabij verkeersknooppunten als gevolg van wegvallende functies, verdichting, fusies van gemeenten, instroom van nieuwe inwoners, stijgende multiculturaliteit, de klimaatopwarming enz.**

### 1. Evoluties in dorpen

De laatste decennia (eigenlijk reeds vanaf de fusies in de jaren '70) dienden Vlaamse dorpen nogal wat grote veranderingen te doorstaan. Hun uitzicht bleef misschien wel hetzelfde: kerk en dorpsplein bleven doorgaans centraal, en de wijde omgeving bleef veelal bestaan uit landbouwgrond en wat natuur. Maar **ruw geschetst verdwenen in die dorpen – die aanvankelijk in alles zelfvoorzienend waren – geleidelijk aan de meeste voorzieningen**: detailhandel, gemeentelijke dienstverlening, basisschool en kinderopvang enz., soms op een winkel, een café of een zaaltje na. Inwoners waren steeds meer aangewezen op de hoofdgemeente, wat vooral voor vervoerafhankelijke dorpsbewoners problematisch is.

**Professor Frans Thissen, vroeger als docent sociale geografie verbonden aan Universiteit Amsterdam, leidde een 7-tal jaren geleden het Leefbaarheidsonderzoek in de Plattelandskernen van de Westhoek. Hij schetste de evolutie van 'het autonome dorp' naar 'het woondorp'. Hij onderzocht daarbij ook wat dorpen 'leefbaar' houdt. Thissen linkt leefbaarheid van dorpen aan menselijk kapitaal, aan ontmoetingskansen. Daar waar dorpingen elkaar vinden, smeden ze plannen, gebeuren een hoop zinvolle zaken. Hij schreef op onze vraag een kort artikel over 'binding'. Dorpen vormen volgens zijn onderzoek steeds vaker een bewust gekozen woonplaats voor een bepaalde levensfase omwille van de rust en de ruimte. Naast dorpsbewoners met een vaak vanzelfsprekende traditionele, emotionele band met het dorp waar zij geboren en getogen zijn, zijn er dan ook steeds meer bewoners met een zelf gekozen binding. Soms is dat vooral een binding vanwege de kwaliteiten van het landschap of de ligging in de nabijheid van gunstige verkeersinfrastructuur. Maar het kan ook gaan om een binding vanwege de lokale contacten die in het dorp aanwezig zijn. Als deze nieuwkomers een sterke sociale binding met het dorp ontwikkelen, blijkt dat een belangrijke basis voor lokale inzet. Als autochtone dorpingen en nieuwkomers elkaar vinden, zijn ze zo in staat om via lokaal vrijwilligerswerk samen mee het dorp te ontwikkelen. Persoonlijke interesses zijn daarbij de belangrijkste drijfveer.**

Onder impuls van Samenlevingsopbouw zijn vooral in West- en Oost-Vlaanderen (doorgaans kort na de eeuwwisseling en ingegeven door de vaststelling dat de vele veranderingen in dorpen hun leefbaarheid bedreigden) groepen dorpingen opgericht van zowel autochtonen als nieuwkomers, die samen inzetten op hun dorp en die het met verenigde burgerkracht levendig en veerkrachtig (proberen) houden. Zij organiseren daartoe allerlei concrete netwerkiniciatieven, verbouwen een

zaaltje om een eigen plek te bekomen, verfraaien mee het dorp en gaan via afspraken met hun lokaal bestuur ook wegen op het gemeentelijk beleid daar waar het hun dorp aangaat.

Actieve dorpsbewoners voelen vanuit hun dagdagelijkse ervaringen veel beter dan (soms verre) lokale besturen aan wat er allemaal leeft in hun woongemeenschap. Zij ervaren van dichtbij de noden en zijn dan ook erg belangrijk bij het revitaliseren van hun dorp. Hiervan kan een gemeentebestuur handig gebruik maken. Rekening houden met expertise en wensen van dorpsbewoners (binnen de grenzen van het gemeentelijke bestuurskader), resulteert bovendien in een veel meer gedragen beleid.

Naast de geschetste evoluties in dorpen bemerken we ook jaar na jaar in Vlaanderen (en hier bedoelen we dorpen én steden) **het stijgend belang dat burgers hechten aan participatie (buurt- en burgerparticipatie), met het ontstaan van allerlei burgerinitiatieven** (tot aan het *Recht om uit te dagen*) als resultaat. Bovendien zien we dat overheden eveneens mee timmeren aan de participatieve weg (zowel lokaal, provinciaal als in Vlaanderen). Dit wordt vanuit Vlaanderen onder meer geïllustreerd door de wetgeving voor lokale besturen om in 2019 te beschikken over een participatiereglement naar georganiseerde inspraak van burgers toe.

## 2. Tendensen op het platteland

Dorpen staan vandaag dus voor zeer uiteenlopende uitdagingen (ruimtelijk, sociaal, economisch, ecologisch). Steeds meer richten de 5 Vlaamse provincies alsook Vlaanderen en Europa zich naast de steden ook op een gebiedsgerichte werking in dorpen. Onder meer kernversterking en functieverweving bieden kansen om hier zinvol mee om te gaan. We schetsen hieronder een aantal tendensen.

### 2.1 Ruimtelijke en ecologische tendensen

#### Wonen

Wonen op het platteland is anders dan wonen in de stad. Vaak kiezen bewoners expliciet voor rust. Het landelijk karakter met veel open ruimte zien ze als idyllisch. We zien stilaan een meegaan met de maatschappelijke tendensen voor gemengde woonvormen, cohousing, assistentiewoningen en serviceflats. Er komt ook extra woongelegenheid via de bouw van appartementen in o.a. erfgoedgebouwen en kerken. De woonkwaliteit laat in dorpen soms te wensen over. Ook de betaalbaarheid schept in sommige gevallen problemen. Al blijken jonge gezinnen omwille van de huurprijzen dan weer de stad te verlaten...

#### Verkeersveiligheid en mobiliteit

Lokale bereikbaarheid is vaak een groot probleem voor dorpsbewoners die gaandeweg steeds meer voorzieningen zien wegvallen. Vooral in meer afgelegen dorpen raken vervoerafhankelijke inwoners door een steeds beperkter openbaar vervoer (soms enkel nog de schoolbus, en ook de belbus dreigt te verdwijnen) geïsoleerd. Dit maakt dorpen minder leefbaar en dynamisch, en werkt ook vereenzaming in de hand.

Andere dorpen ondervinden dan weer toenemende verkeersdruk, niet enkel door het steeds groeiende gebruik van de auto met almaar meer en langere files, maar ook door het ontstaan van sluiproutes, om die files of ook kilometerheffingen te vermijden. De verkeersveiligheid, vooral rond scholen, zorginstellingen en het dorpsplein, komt dan in gevaar. Soms wordt de weginfrastructuur in dorpen ook gebrekkig onderhouden of is ze onbestaand (bv. inzake fiets- en voetpaden). Uiteraard moeten ook landbouwvoertuigen – eigen aan een landelijk gelegen dorp – vlot over de wegen kunnen rijden. Stilaan raken ook in (voorstedelijk gelegen) dorpen autodeelsystemen en andere moderne vormen van mobiliteit geïntroduceerd.

### **Energievoorziening**

Vanuit de omringende landen merken we de tendens die stilaan ook in Vlaanderen zichtbaar wordt dat dorpen willen experimenteren met duurzame energie en voor hun eigen hernieuwbare energievoorziening willen instaan.

### **Open(bare) ruimte**

Vlaanderen wordt almaar vaker 'nevelstad' genoemd. Steeds meer 'open ruimte' wordt blijvend aangesneden, niet enkel om meer woonruimte te creëren (noodzakelijk wegens de aangroei van de bevolking – o.a. door de vergrijzing – en het groeiend aantal éénpersoonsgezinnen) maar zelfs om parkeerruimte te scheppen. De plannen van slimme verdichting en een verder tegengaan van verlinting, verbrokkeling en volbouwen van Vlaanderen, kunnen niet altijd op begrip rekenen bij de dorpsbewoners. Zij ervaren immers wel vaker nog geen gebrek aan open ruimte. Daarenboven leiden deze plannen ook op het platteland te vaak tot ongebreidelde 'verappartementisering' waarbij het dorpszicht niet zelden door eenvormige fantasieloze volumes wordt verstoord. Hier en daar springt men ook innoverend met ruimte om via het plaats van aanvaardbare, in het dorpslandschap passende bouwvolumes met voldoende groen errond.

Gepaste en creatieve vormen van verdichting en verkerning houden nieuwe mogelijkheden in. Daar waar weer meer mensen gaan samenwonen, worden diverse functies weer hersteld omdat ze weer rendabel worden (detailhandel, openbaar vervoer, school en kinderopvang, ...).

Niet enkel de ruimte maar ook de openbare ruimte krimpt. Dit moet bewaakt worden want openbare ruimte zorgt in dorpen voor ontmoetingskansen. Herbestemming van leegstaande gebouwen als hoeses en kerken, soms tot openbare ruimte, wint dan weer aan belang. Vaak wordt ruimte hierbij multifunctioneel ingevuld, met volumes die gedeeld of samengevoegd kunnen worden, en worden bij renovatie en (opnieuw) vorm geven duurzame, ecologische principes /materialen gehanteerd.

### **Aanwezigheid van blauw-groene dooradering**

Groen en waterwegen bepalen mee de leefbaarheid van een dorp of gemeente (betere luchtkwaliteit, gevoel van rust, plek voor recreatie en ontspanning, landschappelijke waarde, middel tegen de klimaatopwarming, watervoorraad bij grote droogte, buffergebied tegen overstromingen, ...). Maar te veel groen (en daarmee biodiversiteit) verdwijnt. Hier dient passend rond gewerkt te worden. Er is gelukkig al een tijd een tendens naar de keuze voor inheems groen bij herbepanting om zo de plaatselijke ecosystemen gezond te houden. Ook het behoud van 'trage wegen' speelt een rol in het behoud van groen in het dorp. Beekjes en waterlopen worden ook weer meer ingeschakeld in het landschap en de dorpsidentiteit.

## **2.2 Institutionele tendensen**

### **Inspraak & participatie: streven naar een volwaardig en kwaliteitsvol participatiebeleid op alle bestuurlijke echelons inzake de leefbaarheid van de Vlaamse dorpen**

Vandaag de dag zijn burgers mondig geworden. Ze hebben hun mening, zijn deskundig als het over hun eigen leven en leefomstandigheden gaat. Ze willen niet enkel correcte en tijdige informatie, maar ook inspraak, en dat bij de verschillende overheden (waaronder zeker hun gemeente). Dit zien we zowel in de stad als op het platteland.

Participatieve mogelijkheden die hier en daar al ruim 10 jaar worden ingezet en dat in diverse gemeenten en steden, zijn alvast het werken met bewonersgroepen (groepen burgers die zich vrijwillig en met al hun talenten inzetten voor hun achterban: alle dorpsbewoners). Lokale besturen zetten ook in op contactambtenaren, op het invoeren van de 'participatiereflex' bij hun administratieve diensten, waardoor representatieve burgers/bewonersgroepen tijdig bij alle plannen en wijzigingen die het dorp aangaan, betrokken worden.

**Recent is er de lokale invulling van het nieuwe Decreet Lokaal Bestuur waarbij gemeentebesturen verplicht worden een participatiereglement te installeren.** Hierin geven ze mee hoe zij de burgerparticipatie op hun grondgebied over alle beleidsdomeinen heen willen organiseren. Elke gemeente kan hier een grote vrijheid in nemen en de lokaal best werkende methodes en middelen aanwenden. We zien hierbij **dat het klassieke verenigingsleven en de adviesraden** – die toch veel invloed uitoefenen op het lokaal bestuur – **uitgedaagd worden om zichzelf opnieuw uit te vinden en zich in de nieuwe context te positioneren.** Als gevolg hiervan – en zowel vanuit de zoektocht van lokale besturen als vanuit de roep om inspraak van individuele bewoners – ontstaan meer dorpsraden/bewonersplatformen. Maar er groeien ook andere nieuwe initiatieven van onderuit zoals burgergroepen die een alternatieve dienstverlening opzetten (dorpshub, dorpswinkel) of zich op een thematische uitdaging richten en nadat die is aangegaan, weer uiteenvallen. Nog andere richten zich tot investeerders om kansen op dorpsontwikkeling te grijpen (zoals renovatie van leegstaande gebouwen).

Lokale besturen zijn doorgaans nog zoekende hoe ze best op die nieuwe vormen van inspraak en initiatieven inspelen. We zien hier en daar toch al diverse mogelijkheden van interessante samenwerkingen die worden uitgeprobeerd.

### **Nieuwe sociale netwerken en ICT-mogelijkheden**

We zien steeds weer nieuwe vormen van communicatie ontstaan waarmee mensen elkaar veel sneller bereiken of vlotter informatie vinden. Dit vormt een opportuniteit voor zowel overheden als burgers. Bewonersgroepen maken hier handig gebruik van. Op het niveau van het dorp of de woonbuurt maken ze bv. gebruik van *Hoplr*. Lokale besturen experimenteren met tools als *Citizen Lab*.

Tegelijkertijd voelen dorpingen die zich niet van deze digitale communicatievormen (wensen of kunnen) bedienen, zich vaak uitgesloten.

### **Dienstverlening**

Veel dienstverlening werd de laatste decennia naar de hoofdgemeente getrokken of zelfs bovengemeentelijk georganiseerd. We hebben het hier zowel over commerciële dienstverlening (waaronder detailhandel en horeca) als niet-commerciële (post, gemeentelijke administratie, woonwijzer, werkwijzer, ...). Door de verdere fusies valt te verwachten dat deze tendens zich nog zal versterken. Als tegenreactie ontstaan vanuit of in samenwerking met burgers soms erg creatieve oplossingen: dorpsrestaurant, dorps- of buurthuis, ruilbibliotheekjes, dorpshub (multifunctionele plek waar bv. ook detailhandel of een mobiliteitsfunctie aan verbonden is), vervoerscentrales, vrijwilligersnetwerken, ... Dit heeft een grote positieve weerslag op de weerkracht van het dorp.

## **2.3 Sociaal-maatschappelijke tendensen**

### **Zorg voor alles en iedereen**

Dorpen kampen met vergrijzing en vereenzaming. Ook is er meer (verdoken) armoede. Collectieve antwoorden bestaan hier een daar (zoals een dorpsrestaurant, een landelijk gelegen woonzorgcentrum). Er is soms ook nood aan (kwalitatievere) ontmoetingsplaatsen, aangepast aan doelgroepen (zowel jeugd als ouderen).

### **Superdiversiteit**

Ook in dorpen wordt de samenleving diverser, wat zowel voor uitdagingen als voor verrijking zorgt. Meer en meer mensen leven er volgens verschillende leefpatronen en -culturen (vanuit generatieverschillen, seksuele geaardheid, de (etnische) afkomst, als nieuwkomer of in het dorp geborene, ...). Dit soort verschillen brengt een nieuwe complexiteit in het dorpsleven binnen, en zorgt ook voor kansen. En zoals elke mens uniek is, zijn ook elk dorp en elke bewonersgroep uniek. Maatwerk is dus geboden wat een coachende samenwerking aangaat. Maar dit maakt het net zo boeiend...

## Onderwijs

Scholen zijn een heel belangrijke factor in het dorpsleven. Ze versterken sociale cohesie, hebben gunstige effecten op het economische leven in een dorp en roepen onnodige verplaatsingen een halt toe. Helaas zijn ze de voorbije jaren in de meeste dorpen verdwenen.

## Cultuur, sport en vrije tijd

Vrijtijdszaken bevorderen zeker de sociale samenhang in dorpen en hebben daarnaast veelal ook economische meerwaarde. Goed bereikbare sportinfrastructuur, een gemeenschaps- of ontmoetingscentrum waar culturele momenten plaatsvinden, en een bibliotheek zijn in dorpen echter geen evidenties meer. Het verenigingsleven is in dorpen vaak nog sterk aanwezig. Er is doorgaans ook een goede samenwerking van bewonersgroepen met de verschillende dorpsverenigingen.

## Veranderingen op vlak van het vrijwilligersengagement

Er is de tendens van vrijwilligers naar korter en eerder ad hoc engagement waarbij hun interesse en skills centraal staan. Hier zal VVDB zowel voor de eigen werking als die van de bewonersgroepen nieuwe tools en technieken moeten inschakelen.

## 2.4 Economische tendensen

### Ondernemen en detailhandel

Detailhandel, horeca, bankfilialen en zelfs bankautomaten en andere voorzieningen verdwijnen nog altijd uit het dorpsbeeld. De rendabiliteit is immers niet meer verzekerd. Er is een spanningsveld dat dorpen door toegenomen mobiliteit en schaalvergroting (gemeentelijke fusies, regionale gerichtheid, door globalisering opkomende internetverkoop, ...) wordt opgedrongen. Deze evolutie valt moeilijk om te keren, maar er kan wel slim met de noden worden omgesprongen. Het combineren van diverse functies in een buurtpunt/dorpshuis of een lokale markt (in velerlei vormen) blijkt op een aantal plaatsen reeds daadwerkelijk een waardevol alternatief te zijn.

Het aandeel van een lokale handelszaak (bakker, slager, superette of café) in de sociale cohesie is erg belangrijk. In *Het kleine ontmoeten* (Garant Uitgevers, dec. 2005) beschrijft onderzoeker Ruth Soenen hoe deze plekken voor een wereld van verschil zorgen wat het welzijn en de verbondenheid van dorpelingen betreft. Deze zaken verzekeren ook de nodige basismobiliteit en bereikbaarheid.

### Landbouw

Het platteland is een plek waar wonen, recreatie en landbouw hand in hand moeten kunnen gaan. Het beeld van het idyllische platteland is niet correct. Akkerbouw en veeteelt met de daaraan verbonden landbouwvoertuigen zijn noodzakelijk voor o.a. een nabije voedselvoorziening. Naast grote industriële landbouw zien we ook meer en meer lokale duurzame landbouw ontstaan. Consumenten willen immers meer producten van korte keten, wat ecologische beter is en de streek eigenheid promoot. De opgang van *Community Sustained Agriculture*: CSA-landbouw, gedragen door een gemeenschap van burgers, toont dat sommige consumenten nog een stap verder willen gaan. Ook lokale en provinciale besturen tonen o.a. binnen de campagne *Fairtradegemeente/Fairtrade provincie* dat ze willen inzetten op duurzame productie en de consumptie van streek eigen voedsel willen promoten. Landbouw gaat ook steeds meer samen met natuurbeheer en milieubescherming (zoals het onderhoud van houtkanten en poelen), al zijn er duidelijk nog heel wat spanningen tussen beide sectoren.

### Plattelandseconomie

De plattelandseconomie biedt broodnodige kansen voor lokale tewerkstelling. Door samen te werken en open te staan voor korte-keten-productienetwerken, circulaire economie en hernieuwbare energie kunnen kansen worden gegrepen, kan op innovatief duurzaam ondernemerschap worden ingezet. Op diverse niveaus, ook vanuit burgers, kunnen oplossingen

komen die leiden naar een veelzijdige bloeiende plattelandseconomie. Dit zal ook de landschapskwaliteit ten goede komen.

### **Toerisme**

Bepaalde dorpen hebben sterke toeristische troeven, vaak vanuit een historisch gegeven. De open landschappen in de polders van de Westhoek of de Kempen trekken heel wat wandelaars aan. Het is belangrijk om die troeven vanuit een gemeentelijk beleid te valoriseren.

### **3 Synthese en koppeling naar de doelstellingen**

Dorpen kenden de laatste decennia door fusies van gemeenten en een veranderde mobiliteit van bewoners een evolutie van 'autonoom' naar 'woondorp'. Om dorpen 'leefbaar' te houden, terug nieuwe dynamieken te creëren, is inzetten op sociaal kapitaal (aanboren van de talenten van dorpsbewoners) broodnodig, zo bleek uit onderzoek. Lokale besturen kunnen inspraak en inzet van dorpsbewoners – via zowel actieve burgers als georganiseerde bewonersgroepen – rond tal van dorpsgerelateerde thema's sterk faciliteren. VVDB wil graag overall in Vlaanderen relaties tussen georganiseerde bewonersgroepen en lokale besturen zien ontstaan en reeds bestaande relaties versterken. Zo kan de leefbaarheid op het Vlaamse platteland met steun van onderuit fors opgekrikt worden!